Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

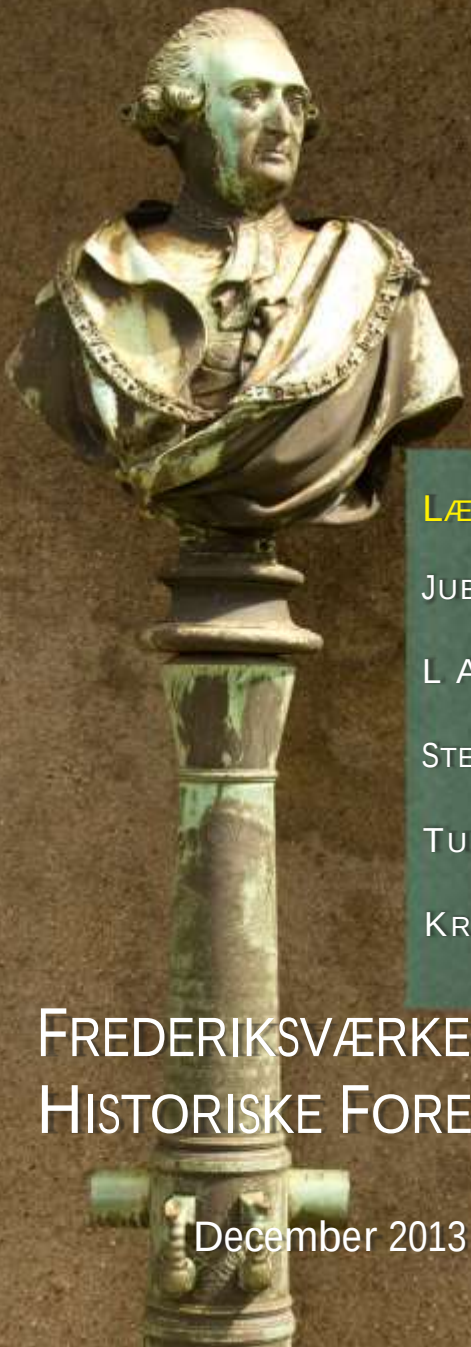
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

PRØVEN

Læs om

Jubilæumsfesten

L A Ring Mindepladen

Stednavnene i lokalområdet

Ture til kirker og fyrtårne

Kronprinsefamiliens amme

FREDERIKSVÆRKEGNENS
HISTORISKE FORENING

December 2013 - 10. Årgang, nr. 41

Foreningen

Formand
Bengt Sørensen
Magnesvej 4
3370 Melby
tlf. 47 92 38 44
bengts@mail.dk

Næstformand
Jørgen Lassen
Nørregade 33
3300 Frederiksværk

mail@jlassen.dk

Kasserer
Carl Jensen
St. Havelsevej 92
3310 Ølsted
tlf. 47 74 93 35

Sekretær
Christina Ax
Hillerødvej 112
3300 Frederiksværk
tlf. 47 77 26 54
fhf@mailme.dk

Redaktør af *Prøven*
Jørgen Tved
Smedebakken 16
3300 Frederiksværk
tlf. 47 77 00 23
tved@email.dk

Peter Ahlburg
Karlsgavevej 48
3300 Frederiksværk
tlf. 47 77 01 46
mc_allemann@yahoo.dk

Elsebeth Nygaard
Kæruldvej 16
3300 Frederiksværk
tlf. 47 72 17 12
eny.kregme@gmail.com

Jytte Bloch-Kelsen
Lynghøjvej 24
3390 Hundested
Tlf. 45 81 96 95
jytte-bloch-kelsen@privat.dk

Ingrid Nielsen
Lokesvej 33
3370 Melby
tlf. 40 19 94 12
ingrid.emilsdatter@gmail.com

Kontingent

Personligt medlemskab: 125,- kr.
Husstandsmedlemskab: 200,- kr.
Firmaer og institutioner: 500,- kr.
Firmaer (under 6 ansatte): 250,- kr.

Det er nemmest for foreningen, hvis man indbetaler via netbank:
Reg.nr. 1551 kontonr. 3572519309 i Danske Bank. Husk at anføre navn og adresse på indbetaler!

Redaktionen

Jørgen Tved, Christina Ax, Axel Hvidtfeldt, Ingrid Nielsen, Jytte Bloch-Kelsen
Ansvarshavende redaktør: Jørgen Tved
Layout: Torsten Møller Madsen
Tryk: G L Tryck, oplag 450
ISSN: 1604-0678. Titel: Prøven
Foreningens e-mail: *fhf@mailme.dk*
Hjemmesider: www.frvhistorie.dk
https://www.facebook.com/frvkhf

Stof til næste nummer af PRØVEN bedes indsendt snarest. Vi tager forbehold for indsendte læserindlæg, som ikke nødvendigvis er udtryk for foreningens holdning.

I dette nummer

Siden sidst - og fremover side 4

10 års jubilæet side 5 og side 8

HELLE LUNDERØDS TALE OG LIDT OM FORENINGENS HISTORIE

L A Ring i Frederiksværk side 12

MINDEPLADEN ER NU OPSAT

Der sprang en bombe side 15

V3 KOMMER TIL FREDERIKSVÆRK

Danske stednavne i tid og rum side 16

FRA RIKKE STEENHOLT OLESENS FOREDRAG I JANUAR

Hvad kirkeskibet fortalte side 26

»DANNEBROG« I ØLSTED KIRKE

Tur til Spodsbjerg og Hundested side 30

Lidt om Torup Kirke side 32

Kronprinsefamiliens amme side 34

EN HISTORIE FRA BÆKKEBROEN VED RAMSLØSE SAND

Halsnæsegnens Naturhistorie side 37

TIPS TIL LÆSNING FRA MICHAEL HOUMARK-NIELSEN

Foreningens arrangementer i starten af 2014 side 38

Siden sidst - og fremover

Ved formand Bengt Sørensen

Ja, efteråret startede godt. Ikke alene var det meget mildt og solrigt, men første foredrag var også med museumsleder, *Frank Allan Rasmussen*, der i vanlig underholdende stil holdt de ca. 85 deltagere i ånde i 2x1 time med »Stålsatte Personligheder i Frederiksværk«.

I oktober kom museumsinspektør *Marie Bach* og fortalte om »Da jernbanen kom til Frederiksværk og Hundested«. Her var der ca. 90 deltagere, som Marie både underholdt og oplyste om selve banen, stationer og betydningen for egnen, rigtigt flot og godt. Vi er privilegerede ved i denne by at have 3 dygtige historikere, som fortæller rigtigt engageret og levende.

Næste foredrag har været, når dette blad udkommer, men er noget nyt, som vi afprøver, nemlig »Naturens Historie på Halsnæs«.

Vi har netop holdt 10 års fødselsdag med en reception i Gjethuset med over 100 deltagere inkl. borgmester *Helge Friis*, formanden for kulturudvalget *Helle Lunderød* og museumsleder *Frank Allan Rasmussen*, som alle holdt taler. Det var underholdende og rosende taler og borgmesteren havde en flot overraskelse til os om *kampvognen V 3*, som på vores foranledning kommer herop og dermed »hjem« i nogle år. Helle vil også arbejde for, at vi stadig har en plads i *Industrimuseets* bestyrelse, som vi ellers skulle forlade efter 4 år.

Jubilæumsdagen bød også på en anden begivenhed: *Jørgen Tveds* projekt om *L. A. Ring* løb af stabelen med opsætningen af mindepladen på Classen-huset på Åsebro. Trods regnen var der næsten 40 deltagere. Det projekt er blevet rost rigtigt meget, men der mangler stadig en del penge til finansieringen. Tænk over det.

Alt dette blev godt og flot omtalt i den lokale presse både før og efter. Jeg tror godt, at vi tør kalde det en succes og alt forløb godt. På jubilæumsdagen blev der vist en sløjfe med billeder fra vore arrangementer. Den bør mange flere af vore medlemmer se, måske skulle vi lægge den på vor hjemmeside. *Jørgen Lassen* har lavet en god videofilm med talerne, som kan ses på vores hjemmeside på Facebook. Og alle vore farverige plakater med arrangementerne gennem årene var ophængt på tavler.

Serveringen var rigtig flot og rigelig. Drikkevarer og annoncer fik vi sponsoreret af *Fagforeningernes Aktivitetsfond*, og det skylder vi dem stor tak for.

Der var også musikledsagelse, som gav en god og afslappet stemning. Det var *Vagn Pedersen* med makkeren *Hans*, der spillede. Der var også repræsentanter for andre foreninger, som vi samarbejder og holder kontakt med.

Jeg vil til sidst sige tak til festudvalget for det store arbejde med hele dette arrangement, som gav mere arbejde end forudset, men det har været det værd!

Det nærmer sig jul og nytår, så jeg vil sige alle tak for et godt 2013 og ønske vore medlemmer alt godt i det nye år og ikke mindst en hyggelig og god jul.

Jubilæum
Helle Lunderøds tale

Det var med stor glæde, jeg modtog invitationen til 10 års jubilæum i Frederiksværkegnens Historiske Forening, så først tak for indbydelsen. Glæden blev endnu større, da jeg kunne se, at jeg var givet en plads på talerlisten, og jeg har lagt mærke til, at der flere steder har stået en kort tale, jeg skal holde mig det for øje – men tak for ordet.

10 års jubilæum er måske ikke et stort jubilæum, når man måler det med år, som formanden skriver det i Prøven august. Det gør han med den ydmyghed, som er et karakteristika for foreningen. Den ydmyghed, der kommer naturligt over en, når man står over for noget stort, og det er stort at gribe om flere tusinde års historie, nutidens fortællinger og ønsker for fremtiden, sådan som foreningen gør det.

Så fortsætter han straks med, "men vi forsømmer ikke en lejlighed til at føre os frem til glæde for foreningen og dens formål", og her afsløres et andet karakteristika ved foreningen og dens medlemmer – det engagement og den arbejdsomhed der lægges for dagen i arbejdet, den stolthed og ildhu der er ved de forskellige arrangementer, og den ildsjæle-ånd I lægger i de mange projekter, I har sat i gang, understøttet og ikke mindst gennemført over de 10 år.

At føre sig frem på den måde har min fulde støtte, tak fordi vi lige kan være med til at føre os frem på denne mærkedag; for hvis ikke en historisk forening skulle markere tidens gang med de mærkedage, der er, så ved jeg ikke, hvem der skulle.

I Halsnæs Kommune er vi beriget med et mangfoldigt, værdifuldt og stærkt foreningsliv, der bidrager til at sætte ting i bevægelse og skabe sammenhængskraft. Historisk har vi en stærk tradition for at skabe mange små fællesskaber om det, mennesker nu synes betyder noget for dem. Og mange foreninger her har fejret både 75 år og 100 års jubilæum, så umiddelbart er Frederiksværkegnens Historiske Forening måske i en alder af 10 år en Benjamin i vores store mangfoldige og righoldige familie af foreninger i Halsnæs Kommune.

Man kan fornemme, når man deltager i Jeres

arrangementer, som er hammergode, at de på en gang hviler på en mangeårig tradition om godt, stærkt foreningsarbejde, og samtidig har en dynamik, der er kendetegnende for en ung forening. I kaster jer med lige stor energi ind i formidlingen fra foreningen i det både smukke og spændende blad Prøven og jeres gode profil på Facebook.

I jeres projekter, og de har været mange,

spændende og inspirerende over årene, har I været en drivkraft i det kulturelle liv, en inspirator for den kommunale kulturopgave og givet os andre i fællesskabet oplevelser og skrevet nye blade i vores fælles kulturhistoriske fortælling om livet, om menneskene, om vores sted på jorden fra bronzealder og til nutiden.

Jeg har stor respekt for den måde, I formidler historien på, for I gør det med en sikker fornemmelse for det, der betyder noget, og på en måde, så det bliver både nærværende og tilgængeligt for alle.

Derfor har samarbejdet med jer i Industrimuseet Frederiks Værk været enestående, og uvurderlig har indsatsen været i museets bestyrelse. Det er altafgørende, at den tætte lokale forankring kan skabes i et samarbejde med foreningen, noget I har til fælles med jeres søsterorganisation i Hundested.

Da jeg er en stor fortaler for, at man skal forsøge at se muligheder frem for begrænsninger, synes jeg, at det er passende at sige på en dag som denne, at jeg tænker, vi skal arbejde for, at vi i museets bestyrelse fremover kan byde velkommen til en repræsentant for hver af de to store historiske foreninger i kommunen, så vi trækker på alle de frivillige og folkelige kræfter, vi kan i den sammenhæng.

For nogen tid siden skulle jeg åbne en udstilling om gamle ordsprog og talemåder, der havde fået et kunstnerisk udtryk.

Jeg faldt over "Af gammelt jern smedes nye våben" og fandt, at det er et passende og rammende udtryk om en by, der har haft krudt, kugler og kanoner som det historiske omdrejningspunkt, og som støber jern af genbrugsmaterialer.

Frederiksværk har en unik og særegen historie, der baserer sig på de sidste 250 år. Vi bor et sted, hvor natur og kultur er dybt forankret i hinanden og blandes i den smeltedigel, der er vores kulturarv. En kulturarv, der ikke kan opleves så mange andre steder i verden, et sted hvor kulturarven går hånd i hånd med moderne produktion.

Derfor er vi Nationalt Industriminde, derfor blev »Den Stålsatte By« Kulturarvskommune, og I ved, jeg siger én gang kulturarvskommune altid kulturarvskommune, og derfor har vi den

enestående mulighed, der ligger i projektet Stålsatte Byrum.

Det er afgørende vigtigt for et lokalområde at kende og vedkende sig sin historie. Nogen gange skal den ligefrem genopdages, men når man gør det, erkendes det også, at vi har et fælles ståsted, så hviler man mere sikkert i sin identitet, og så får man en kulturel gave, der gør livet rigere, mere spændende og udfordrende. Det giver glæde, styrke, tro.

Vi har en drøm og en målsætning om at blive verdensarv, om at tænke vores unikke historie og fantastiske natur ind i et internationalt perspektiv og i fremtiden kunne dele vores kulturarv, men også vores ønsker for fremtiden, med hele verden. Tænk at kunne, som Classens kanoner støbt her i huset, rejse ud på de 7 have og spille en rolle i verdenssamfundet - tænk at kunne tiltrække visionære og skabende mennesker, som vi historisk tiltrak arbejdskraft fra hele verden – tænk at kunne skabe et stærkt fællesskab med indsigt og udsyn, med plads til alle hvor mangfoldighed er en ressource, og hvor vi tænker stort og stærkt.

Ja tænk engang; men det kan vi da, vi har modet, og vi har drømmene. Frederiksværkegnes Historiske Forening har været en aktiv og værdifuld medspiller i hele denne proces med at skabe nye våben, nye kulturelle våben forstås. Måske er jeres vigtigste bidrag i virkeligheden at holde os fast på drømmene og insistere på vedholdenhed og mod, på kvalitet og udsyn, på fortælling og forankring – tak for det.

Med jeres engagement åbner I for det vigtige kulturelle møde mellem mennesker, en af de vigtigste forudsætninger for et rigt menneskeligt liv i et demokratisk samfund.

I vores kulturelle samspil med hinanden og livet, frigiver vi nogle vidunderlige ubrugte ressourcer, af glæde, af begejstring, der giver plads til drømme og fantasi og åbner døre for os og skaber grobund for nye oplevelser og nye venskaber; det handler det kulturelle møde også om.

Tak for en flot indsats i de første 10 år, jeg ser frem til nye spændende bidrag fra jer til fællesskabet og til vores fælles fortælling i de kommende år.

Helle Lunderød

Foreningens 10 års jubilæum

Hvorfor og hvordan opstod Frederiksværkegnens Historiske Forening? Bestyrelsesmedlem Christina Ax fortæller ...

Protesten

Frederiksværkegnens historiske forening blev stiftet i trods. Baggrunden var en konflikt mellem Frederiksværkegnens Museumsforening og kommunen omkring bevarelsen af *museumsgården Birkely*, museets drift og i bund og grund, hvilken historie, der skulle fortælles og af hvem. Museumsforeningen var dengang den formelle ejer af museet og stod bag driften med støtte fra Frederiksværk kommune og staten.

Da foreningen nægtede at efterkomme ønsket om at opgive Birkely og lægge museet ind under kommunen, trak kommunen sit tilskud, og foreningen måtte gå konkurs. Det kunne i og for sig være ligegyldigt, hvad der skete den gang, hvis det ikke var den egentlige årsag til, at *Frederiksværkegnens Historiske Forening* blev dannet.

Der var nemlig en stor utilfredshed blandt dele af museumsforeningens medlemmer med forløbet af sagen, og følelsen af, at «kommunen ville overtage», og at «ens historie ikke længere var god nok», førte til, at der blev stiftet en ny forening.

Den nye forening skulle ikke have noget med museumsdrift at gøre, men den skulle være et sted, hvor man kunne mødes og fastholde, at historie ikke var en ligegyldig ting. Det var – og er – en udbredt holdning i foreningen, at historie er for vigtig en ting til, at man kan overlade den til politikere, der gennem tiden ikke har udvist den store interesse for den.

Samtidig blev det på den stiftende generalforsamling også vedtaget, at den historiske forening skulle tage sig af *hele* historien. Det var således vigtigt, at foreningen ikke blot skulle beskæftige sig med industrihistorien, men også med arkæologien og forholdet mellem land og by, som præger området i så høj grad.

Det er de færreste foreninger, der kan overleve, hvis det udelukkende er utilfredshed, der er drivkraften. Efter 10 år er der da heller ingen – eller i alt fald kun få og lejlighedsvist – sure miner, og foreningen har et godt og frugtbart samarbejde med det nuværende *Industrimuseet Frederiks Værk*.

Den historiske forenings engagement er i dag først og fremmest båret af en levende interesse for historie. Hertil kommer også det faktum, at medlemmer og tilhørere er flinke til at støtte op om aktiviteterne og give en hjælpende hånd, når der er brug for det. Det er meget mere motiverende at arrangere foredrag, når der kommer 80 tilhørere, end når der er 10.

Højdepunkter

Foreningen har hele tiden haft et højt aktivitetsniveau. Ikke alene afholder vi årligt 8 foredrag om forskellige historiske emner, men der er som regel også tre mindre ture i nærområdet. Der har været ture på Krudtværket, men også i Hundested og Kikhavn. Desuden har foreningen arrangeret busture rundt på egnen for at se spor fra stenalder, bronzealder og jernalder. Endelig er der længere busture til historisk interessante udflugtsmål, primært på Sjælland. Det har nemlig fra starten været vigtigt, at det ikke kun var den lokale historie, der var interessant, men også en forståelse for, hvordan den lokale historie også er en del af Danmarks, Europas og verdens historie.

Der er en særlig stemning på foredragsaftenerne. Ikke alene fordi der altid møder mange mennesker op, men også fordi der serveres hjemmebagt kage og kaffe. En del af tilhørerne kommer nok meget for selskabets skyld og for at smage Elses gode kage. På den anden side er der vel også en vis underholdningsværdi i at se bestyrelsen rende rundt for at sætte ekstra borde og stole op, når der kommer uventet mange til et foredrag. Det er dog en sand fornøjelse, når det er tilfældet, og tilhørerne er altid hjælpsomme og tålmodige.

Vort medlemsblad *Prøven* er også en bærende ting i foreningen. Navnet er taget efter Classens kendte prøveskydnings-kanon, der også pryder forsiden. Prøven har gennem de 10 år undergået flere store forandringer og løft, både hvad angår trykning, layout, papir og indhold. Foreningen er lidt stolt af bladet, ikke mindst efter det nu fremstilles på et rigtigt trykkeri i fire-farvetryk. Der er nu udgivet nr. 40, da bladet udkommer 4 gange årligt. Der er endvidere oprettet et arkiv over alle de trykte artikler, som ligger på vores hjemmeside *frvhistorie.dk*, for selvfølgelig har vi også en sådan. Jørgen Tved er redaktør i spidsen for bladudvalget og Torsten Møller Madsen står for layout.

Når ånden kommer over bestyrelsen, og der er noget særligt at fejre eller tage sig af, kommer der også andre arrangementer. Et af højdepunkterne var fejringen af 60-års jubilæet for Danmarks befrielse, som blev fejret i 2005, i

Vandretur i landskabet, et af de mange arrangementer

Gjethuset med foredrag og film om kampvognen V3. Der kom så mange mennesker, at det nær havde væltet foreningen over ende, men det lykkedes da de fleste at komme ind. Fejringen af jubilæet og Jørgen Tveds arbejde i forbindelse med bogen om den lokale modstandskamp førte også til, at de gamle modstandsfolk overdrog ansvaret for markeringen af den 4. maj til foreningen, der lægger blomster ved mindesmærkerne for faldne frihedskæmpere. Denne højtidelighed bliver efterfulgt af et foredrag om et emne med forbindelse til 2. verdenskrig.

Hyllingebjergstenen, som for øjeblikket står i bibliotekets forhal, er et andet synligt bevis for foreningens indsats og samarbejde med Hyllingebjergstenens venner ledet af Axel Hvidtfeldt. Da Axel skulle finde samarbejdspartnere for at få stenen udstillet på Frederiksværkegnen, kontaktede han foreningen og endte med at blive medlem af bestyrelsen. Det viste sig at være en god idé, for nu står stenen der jo, så alle kan se den. Det næste projekt, der er på bedding, er et samarbejde med Industrimuseet omkring at få kampvognen V3 udstillet i byen, hvor den i sin tid blev fremstillet – i det mindste indtil Nationalmuseet har fået genopbygget Frihedsmuseet. Desuden er foreningen i gang med at rejse midler til at fremhæve *maleren L. A. Ring*, som var aktiv her på egnen i årene omkring år 1900.

Hvad skal det gøre godt for?

Ethvert jubilæum er en anledning til at gøre status; også selv om det kun er en begrænset årrække, det drejer sig om. Som situationen er for nuværende, tyder antallet af deltagere ved foreningens arrangementer på, at foreningen så langt fra har udspillet sin rolle. Men *vi vil gerne have flere medlemmer* for at sikre, at foreningen kan overleve på længere sigt. På samme måde er forslag til nye tiltag og udviklinger også velkomne.

Det er givet, at foreningen ikke mangler emner til sine foredrag. Historien er et nærmest uudtømmeligt skatkammer af gode historier og nyttig viden. Frederiksværkegnen har en spændende historie. Det er lykkedes Industrimuseet at få Halsnæs udnævnt til kulturarvskommune, og det kan den historiske forening kun bakke op om. Foreningen har over for myndigheder og lokalbefolkning forsøgt at fastholde, at historien er en vigtig del af vores identitet. Frederiksværk er en

Classen-kanonerne på Kronborg

vigtig brik i både områdets og Danmarks historie. Men byen eksisterer ikke i et tomrum. Den første industri blev anlagt i et landbrugssamfund, og arbejderne på fabrikken kom fra omegnens landsbyer og vandrede ind på fabrikken. *Friedrich Classen* var både industri- og godsejer. Og da *C. A. Larssen* skulle vise, hvor vigtig en mand han var i byen, købte han ikke alene Arresødal, men han anlagde også sin stiftelse på Hermansgade. En pragtbolig blandt de andre, mindre huse.

Frederiksværkegnens Historiske Forening er ikke blot en kaffeklub. For en forening som Frederiksværkegnens Historiske Forening er historien andet end blot underholdning. Det handler i vid udstrækning om vores selvforståelse og i sidste ende også om vores demokrati. Ikke alene blev foreningen stiftet på grundlag af den frie forsamlingsret, som blev indført med grundloven af 1849, men historisk dannelse er også en del af evnen til at tage den kritiske og oplyste debat, som er grundlaget for ethvert demokrati. Foreningen forsøger at løfte en vigtig arv og vil gerne være med til at øge kendeskabet til, hvad vi alle sammen er rundet af som borgere i kommunen, som danskere og som verdensborgere. At det kan gøres samtidig med, at man drikker kaffe og spiser kage er kun en fordel.

Video fra receptionen den 2. november i Gjethuset i anledning af Frederiksværkegnens Historiske Forenings 10 års jubilæum kan ses på

http://www.halsnaes.info

Den kan også ses på YouTube på adressen

http://www.youtube.com/user/halsnaesinfo

L A Ring i Frederiksværk
Mindepladen er nu opsat

Jørgen Tveds tale ved opsætningen af mindepladen på Åsebro

Velkommen her ved det gamle Classen-hus, der engang i 1760-erne er bygget som laboratorium for krudtværket.

Jeg har en hilsen fra kunstneren Preben Boye. Han er godt kendt også i udlandet og er i øjeblikket i Venedig til en udstilling.

For mig er det en drøm, der nu er gået i opfyldelse, eller som én sagde til mig: En af dine vanvittige ideer.

For mange år siden fortalte en ung grafiker, Jørgen Tang Holbæk, mig om L.A. Ring. Han fortalte også, at Ring havde boet og arbejdet i Frederiksværk.

For ikke så mange år siden stod jeg ovre ved benzintanken og så på det hus, vi nu er samlet ved. Selvom jeg har kørt forbi dette hus et utal af gange, så jeg først nu, at det var et typisk Classen-hus. I min interesse for huset og dets historie, opdagede jeg, at det netop var her, Ring havde boet og arbejdet. Og så var ideen født.

Det måtte markeres ved en mindeplade.

Jeg tror, det var min gode ven Aksel Hvidtfeldt, jeg først fortalte om min ide. Han var øjeblikkeligt med.

Lidt senere løb jeg på et møde ind i Flemming Hessner. Han havde i flere år beskæftiget sig med Ring, så han tilbød med det samme at ordne alt det juridiske. Det skulle ikke koste os en øre.

Flemming henviste til en lokal kunster, Anders Kirkegaard, der ligeledes havde beskæftiget sig meget med Ring.

Nu var stenen kastet, og ringene i vandet begyndte at brede sig. Vores lokalhistoriske forening kom med, og så gik det stærkt.

Jeg vil godt sige tak til de mange, som på forskellig vis har støttet og medvirket til dette projekt.

Men jeg skal nævne et navn mere: Vi skrev på et tidspunkt til Statens Museum for kunst, om

de kunne hjælpe os med oplysninger om L A Ring. Aksel Hvidtfeldt fik at vide, at vi skulle henvende os til en kunsthistoriker ved navn Gitte Ditlevsen.

Aksel kom til os – helt ør i hovedet. Han havde talt med Gitte. Ja talt var nok lidt meget sagt. Han havde kun sagt sit navn og oplyst sit ærinde, før det var som at åbne for et vandfald. Gitte talt næsten uafbrudt en hel time om L A Ring.

Vi selv havde med mange gode menneskers hjælp fundet frem til, at Ring havde malet ca. 35 store og små billeder, mens han boede her.

Men Gitte Ditlevsen har nu udarbejdet en registrant, som fortæller, at Ring har været meget produktiv, og at han i Frederiksværkperioden har malet 94 billeder. Vi siger tak til Gitte. Der ligger et stort arbejde bag denne registrant, som med tiden vil blive en del af en landsdækkende registrant over alle L A Rings arbejder.

Der har fra start været vigtigt for os, at vi ville give byen – os alle sammen – en smuk mindeplade.

Vi kan i dag overgive byen et nyt kunstværk, fremstillet i bronze, ligesom Classens kanoner. Og udført af en af de store nulevende og lokale kunstnere, Preben Boye.

Vi kan også meddele, at dette kun er det første skridt i et større projekt. Det næste vil blive en stor og smuk bog, hvori vi vil gengive Rings billeder her fra egnen og forsøge at gengive de samme motiver, men som de ser ud i dag. Vi vil i samme bog fortælle Classen-husets historie.

Det første skridt har kostet 30.000 kr. Jeg har ikke i dag oversigt over, hvordan det er gået med den indsamling, som skal finansiere dette skridt. Jeg må henvise til Prøven – medlemsbladet for vores historiske forening – hvor vi vil fortælle, hvilke borgere, som står bag denne vigtige del af vort projekt.

Jeg vil naturligvis nok en gang sige hjertelig tak for interessen og for de bidrag, vi har fået. Skulle der nu være nogle af de herværende, der godt vil støtte vort projekt, så kan man enten kontakte foreningens kasserer, Carl Jensen, eller sende et beløb via netbank til reg.nr 3572, konto nr. 3572 676064.

Til det næste skridt vil vi søge støtte hos nogle af de fonde, der ligesom vi mener, at dansk kultur både skal støttes, bevares og udvikles. Her er der tale om et stykke kulturhistorie, som fortæller, at vi også på dette område har meget at prale af. Vi har en helt unik by. En helt unik historie. Vi vil gøre vort til, at både historie og kultur bliver en integreret del af vores hverdag.

Jeg vil nu anmode borgmesteren om på byens vegne at modtage denne smukke plade, som langsomt vil ændre farve og med tiden vil blive smukkere og smukkere. Og jeg vil anmode Helge Friis om at afsløre pladen, så vi alle kan se dette nye smukke kunstværk.

Borgmester Helge Friis' tale

Tak til initiativtagerne og til sponsorerne for dagens begivenhed, en mindeplade for malerens L A Rings tid i vores by og kommune.

Med pladen på væggen her, vil alle forbipasserende i fremtiden blive mindet om malerens liv og virke, og sin tilknytning til vor egn.

Jeg kom forleden forbi et hus i Helsingør, hvor jeg så en plade, der mindede om H.C. Andersens virke i en bestemt bygning en bestemt periode. Der gik det op for mig, at vi skal mindes om vores historie for at blive husket på den betydning, de mennesker har haft for andre og for deres samtid.

Jeg er derfor særdeles glad for, at Frederiksværkegnens Historiske Forening med dette initiativ går ind og tager et ansvar for denne historieformidling. Jeg er sikke på, at det kommer til at betyde noget for dem, der ser den. Den ældre generation vil straks vide, hvem det handler om, mens den yngre generation straks vil tage deres mobiltelefon frem og google det. Derved bliver alle klogere på historien, den historie, der gør os klogere på vores samtid.

Gitte Ditlevsen og Anders Kirkegaard lytter

Pladens smukke udformning og høje kvalitet er kun med til at understøtte det værdifulde budskab.

Jeg vil derfor på byens og kommunens vegne sige tak for pladen, og jeg vil gøre mit til at både pladen og budskabet bliver set og hørt.

Der sprang en bombe
V3 kommer til Frederiksværk

En stor tak til Helge Friis, både fordi du afslørede mindepladen for L A Ring den 2. nov. men også for den bombe du fik affyret i Gjethuset, ved Historisk Forenings 10 årsdag.

Jeg er overbevist om, at mange med mig vil glæde sig over igen at kunne se V3 her i byen. Som jeg forstod dig, vil det kunne lade sig gøre i mindst 2 -3 år. Nu skal vi bare finde den rigtige plads. Jeg kan naturligvis ønske, at den altid skulle blive her, men jeg har stor forståelse for, at den som noget helt unikt fra modstandskampen mod besættelse og samarbejdspolitik skal have sin plads ved et genopbygget nationalt museum for denne kamp.

Der er sagt og skrevet meget om V3. Ikke alt er helt rigtigt. V3 er aldrig blevet beskudt ved nogen aktion. Ved aktionen mod hipo-huset i Asserbo blev huset beskudt bl. a. fra det maskingevær, vognen var bevæbnet med, og skytten var en ung maskinarbejder fra DFJ, Otto Jensen. Skudhullerne i vognen stammer fra en prøveskydning, hvor modstandsfolk, med forskellige våben, ville se, hvad vognen kunne holde til. Pladerne kunne til nød holde til de pistoler, man benyttede, og den kunne også klare en maskinpistol, men så var det også slut. En kugle fra f.eks. en tysk riffel gik uden besvær gennem de tynde plader. Det fik i øvrigt en fra vognens besætning, Preben Jørgensen, ved et besøg på Frihedsmuseet til at udbryde: "Hvis jeg havde vist det, var jeg sgu aldrig kravlet ned i den sardindåse". Pladerne var i øvrigt såkaldte dørkplader, der var udlagt på vejene på stålværket. Man var ikke selv begyndt at valse plader. Det skete først nogle år efter krigen. Tårnet på vognen er nu ikke gamle olietønder, som var alt for tynde. Det er en gammel dampkedel, som var kommet til værket som skrot.

Det vil nok være en god idé at udarbejde en lille tryksag om V3 og dens historie.

Med venlig hilsen

Jørgen Tved

Danske stednavne i tid og rum
med udblik til Nordsjælland og Frederiksværk-egnen

Brygger man øl i Ølsted? Er de grimme i Grimstrup? Og hvad i alverden betyder Kregme?

Af ph.d. Rikke Steenholt Olesen, lektor, Nordisk Forskningsinstitut

De fleste har sikkert oplevet at blive mystificeret af et pudsigt stednavn. Brygger man øl i Ølsted? Er de grimme i Grimstrup? Og hvad i alverden betyder Kregme? Med sin nutidige sprogfornemmelse kan man danne sig en forestilling om, hvad et gammelt stednavn betyder. Ofte forholder det sig dog anderledes, end man umiddelbart tror, og gamle stednavnes betydning er som regel meget jordnær. Til et hvert stednavn hører dog en lille fortælling om nogen eller noget på et givent sted og på et givent tidspunkt i historien. Den følgende gennemgang af danske stednavnetyper bygger på et foredrag med samme titel, som blev afholdt i Frederiksværkegnens Historiske Forening 23. januar 2013.

Stednavne – en del af sproget

Overordnet betragtet er navne på vores byer dannet i perioden fra begyndelsen af vores tidsregning til middelalderens afslutning. Nogle stednavne kan altså være dannet for mere end 2000 år siden. På det tidspunkt adskilte det danske sprog sig ikke fra sproget i resten af Norden, endda knap nok fra det fælles vest- og nordeuropæiske sprog, som siden blev til blandt andet engelsk, nederlandsk og tysk. Gamle stednavne indeholder derfor ofte ord, som for længst er udgået af vores sprog eller har skiftet betydning, siden navnedannelsen fandt sted. Da sprog over tid forandres efter bestemte regler og systemer, kan man, med udgangspunkt i skriftformer fra middelalderen, viden om dialektal udtale og kendskab til beslægtede sprog, bestemme og tolke de ord, stednavne oprindelig er dannet af.

Grunden til at vi endnu i dag uden vanskeligheder kan benytte ældgamle stednavne, er, at stednavnets betydning ikke er nødvendig for den praktiske anvendelse. Men der er en betydningsmæssig sammenhæng mellem navn og sted. De ord stednavne er dannet af, betegner og karakteriserer nemlig det navngivne sted, som det tog sig ud på det tidspunkt, hvor navnet blev dannet. Ord i stednavne sigter typisk til terrænformationer og naturforhold eller, når personnavne indgår, til ejerforhold. Nogle ord vidner mere specifikt om fortidens samfundsorganisation, f.eks. om samfærdsel, forsvarsanlæg eller religion.

Stednavne udgør en immateriel del af vores kulturarv, og gennem ordene vidner de om vores forfædres verden. Det gør stednavne til en væsentlig kilde ikke blot til sproghistorien, men til hele kulturhistorien.

Stednavne og alder

Man har traditionelt arbejdet mest med stednavne, der betegner bebyggelser først og fremmest navne på byer, landsbyer og større gårde. En stor del af de danske bebyggelsesnavne

har bestemte endelsestyper til fælles, og tværfaglig forskning har vist, at disse endelser i grove træk daterer navnedannelser. Et vigtigt dateringskriterium er den enkelte navnetypes forekomst eller fravær i Danelagen i England. Danelagen er det område, som vikingerne bosatte fra anden halvdel af 800-tallet og frem til 1066. Vikingerne navngav i stor stil bebyggelser, og man regner med, at stednavne som kunne dannes af vikinger bosat i England på samme tidspunkt også kunne dannes af vikinger hjemme i Danmark.

Jernalderens bebyggelsesnavne ender ofte på -inge, -um, -løse, -lev og -sted, og landsbyer med sådanne navne er ofte blevet store og centrale bebyggelser. Vikingetidens og middelalderens landsbynavne ender typisk på

-by, -toft(e), -torp (-rup, -strup, -drup), -bøl, -rød og -tved, og disse navne bæres gennemgående af mindre bebyggelser. Overordnet betragtet findes de nævnte stednavnetyper spredt over hele Danmark, men der er visse markante regionale forskelle. Særligt for Nordsjælland er en høj frekvens af stednavne, der ender på -rød, der betyder 'rydning', mens endelsen -tved, med samme betydningsindhold og alder, er helt fraværende i området. (Se videre i afsnittet om stednavne på -rød).

Stednavne omkring Frederiksværk og i Nordsjælland

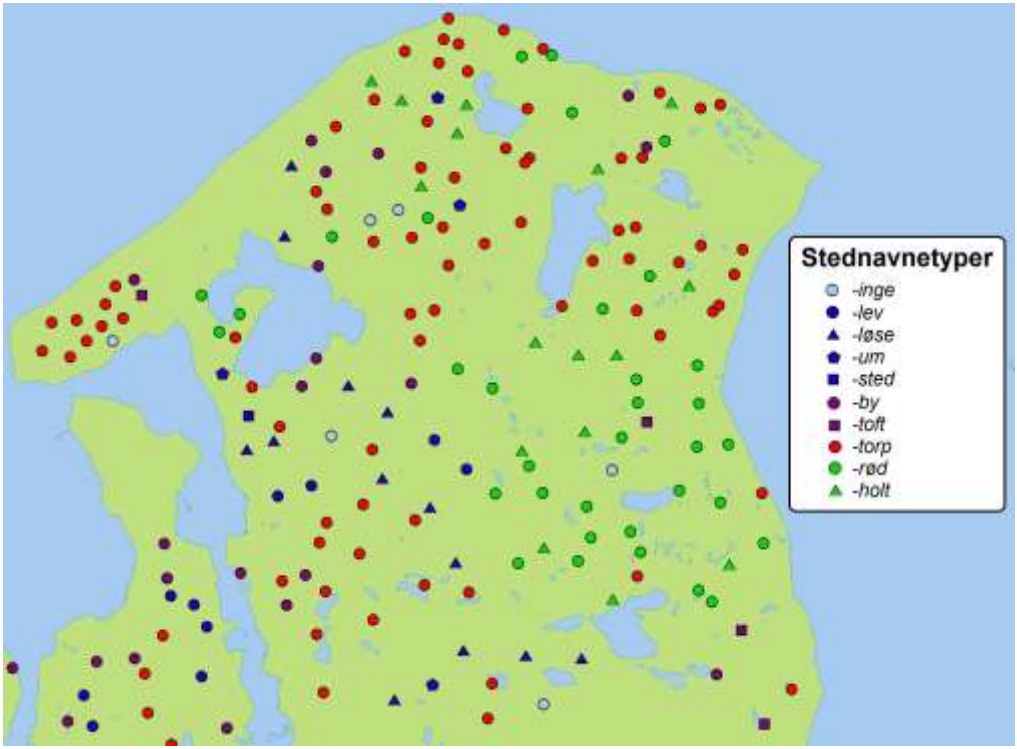
Nordsjællands – eller rettere det gamle Frederiksborg Amts – stednavne er udgivet som bind to af serien Danmarks Stednavne i 1929. Siden da har forskningen ført nye erkendelser med sig, og nogle navne tolkes i dag anderledes, end de gjorde dengang. Hvis man vil læse om stednavne i området og deres betydning, bør man derfor sammenholde med nyere tolkningsarbejde. (Se videre under *Veje til mere viden* på side 25).

Stednavne på -løse

Blandt vores allerældste bebyggelsesnavne er en række navne med endelsen -løse, der nogle steder er afslebet til -else, f.eks. Havelse. Navnetypen findes kun på Fyn og Sjælland, og bebyggelserne ligger typisk noget tilbagetrukket fra kystzonerne. Efterleddet -løse i stednavne repræsenterer egentlig to forskellige ord og to kronologisk adskilte lag af navne. Elementet -løse antages i det ældste lag af navne at være beslægtet med ordet lys, og det betyder formentlig 'lysning' sigtende til et åbent mark- eller engstykke i terrænet, som var egnet til ophold/beboelse. Navne med dette led er dannet i jernalderen indtil ca. 400 efter vores tidsregning. Det andet element -løse optræder i noget yngre navnedannelser i betydningen 'mangel'. De nordsjællandske -løse-navne hører til det ældste lag, hvorfor der ikke her skal dvæles ved det yngre. Forled i så gamle navnedannelser er ofte dunkle, og tolkningen kan forudsætte rekonstruktioner af

ord, man ikke kender i dansk, men kender fra andre sprog eller dialekter. (Man noterer rekonstruktioner med en * foran ordet). Det forholder sig ikke altid sådan, at ordene er ukendte. Stenløse [1260 Stenløsæ] (i kantet parentes vises ældste kildeform med datering) er faktisk sammensat med ordet sten, og (Store og Lille) Havelse [(1252) Hawgeløsæ] (rund parentes om datering viser, at der er tale om en afskrift) er sammensat med ordet have i betydningen 'indhegning, indhegnet jordstykke'. Ramløse [(1192-1201) Ramløsæ] ved Arresø er sammensat med et ord, som man kender fra svenske dialekter. Det kan rekonstrueres til middelalderdansk (= gammeldansk forkortet glda.) *ramm med betydningen 'fugtigt eng'. Således er navnets betydning "lysningen i/ved den fugtige eng", hvad der passer godt med beliggenheden. Forleddet i Holløse [(1193) Halese] er formentlig et ord, man kender fra middelalderens dansk, glda. hall, der betyder 'skråning'. På samme måde karakteriserer forleddet i Ganløse [(1321-23) Galløsæ] terrænet. Forleddet er beslægtet med nudansk gane (loftet i mundhulen). Som stednavnelement betyder ordet 'gabende åbning, kløft'. Når den ældste form ikke har -n-, skyldes det sproglig assimilation (tilnærmelse) af n-lyden til l-lyden i forbindelsen n+l.

De her nævnte navne viser, hvad der er generelt for forledstypologien i navne på -løse nemlig ord, der sigter til natur og terræn.

Stednavne på -løse indeholder aldrig personnavne som forled. Det står i kontrast til jernalderens anden markante og lidt yngre stednavnetype; -lev-navnene.

Stednavne på -lev

Efterleddet -lev har været brugt til dannelsen af nye navne i perioden fra ca. 400 til omkring år 800. Navnetypen findes over det meste af landet, men visse områder mangler navne på -lev, f.eks. Ods Herred og store dele af det centrale Sjælland. Hvor -lev-navne mangler på Sjælland, er der en vis korrespondens med udbredelsen af navne på -løse og -inge. Hornsherred har forholdsvis mange navne på -lev, mens det øvrige Nordsjælland kun har et par stykker, Freerslev og (Nørre) Herlev. Man kan dog ikke med sikkerhed vide, om det altid har været sådan. Med bebyggelsesforandring over tid kan følge navnedød og navneskifter, som ikke er dokumenteret.

Efterleddet -lev er beslægtet med nudansk levn og levning. Som stednavneelement regner man med, at ordet betyder 'område modtaget som arv, arvegods'. Forleddene er ofte mandsnavne formentlig som udtryk for, at stormænd i perioden navngav deres retmæssige arv efter dem selv. Forleddet i Freerslev [(ca. 1175) Frethersløff] er da også et mandsnavn glda. *Frithar. (* markerer rekonstruktion, da mandsnavnet kun er overleveret som forled i stednavne). Runeindskrifter fra perioden fremviser ofte eksempler på mandsnavne. Man har derfor et ret godt billede af, hvordan personnavneskikken var i jernalderen. Forleddet i (Nørre) Herlev [(1211) Herløff] modsvarer et personnavneled kendt fra runeindskrifter, urnordisk *harjaz, som formentlig betød 'kriger' eller 'hær(fører)'. Betydningen af stednavnet kan være "krigernes arvegods". Det retningsangivende Nørre er en noget senere tilføjelse, der adskiller Nørre Herlev fra Herlev ved København.

Stednavne på -inge

Efterleddet -inge er ikke et selvstændigt ord med selvstændig betydning, men en afledningsendelse. Det svarer orddannelsesmæssigt i princippet til at sætte endelsen -ning på ordet skrå og derved skabe et nyt ord, skråning, der betegner en skrå terrænformation. Forled i stednavne på -inge fortæller typisk om, hvad der fandtes i eller karakteriserede det navngivne landområde på det tidspunkt, hvor navnet blev dannet. Navnetypen kendes over hele Danmark. Forekomster i Nordsjælland er relativt få i forhold til arealet, mens man i f.eks. Ods Herred har forholdsmæssigt mange stednavne på -inge. Stednavne på -inge har været dannet gennem jernalderen og indtil vikingetiden omkring år 800. Elementet -inge rummer flere forskellige gamle afledningsendelser, der i middelalderen var faldet sammen i formen -inge. Nogle har oprindeligt haft endelsen -inge andre -unge. Man kan se på udviklingen af navnet Kettinge [1346 Kyætinge], hvor forleddet er dyrebetegnelsen kat, at den oprindelige endelse var -inge. Det kan man, fordi i (i modsætning til u) i en bestemt periode af sproghistorien førte til omlyd af blandt andet en foranstående a-lyd til æ-lyd (skrevet e). Kattinge vest for Roskilde har ikke omlyd og må derfor oprindelig være sammensat med afledningsendelsen -unge. Helsinge [(ca. 1175) Helsinghe] har ordet hals som forled. Her er a også omlydt til e, og endelsen var oprindelig -inge. Stednavneelementet hals sigter typisk til smalle landtanger eller indsnævringer i landskabet, men præcis hvilket halsformet terræn, der har givet navn til Helsinge, vides ikke. Skævinge [(1211-14) Skepinge) er usikkert tolket, men den ældste form viser formentlig også i-omlyd af a til e. Måske er forleddet beslægtet med ordet skæp-

pe, der betegner en gammel måleenhed og det redskab, man målte af med, altså et lille kar. I så fald skal man vel snarest forestille sig, at terrænet har haft en udhulet form. Det nordsjællandske Nejlinge [(efter 1203) Newlinghe] ved Helsinge, hvis sproglige indhold muligvis skal sammenholdes med forleddet i landsbynavnet Nellerød [(1249) Nellærød] og et par marknavne ved Nellerød, er ikke helt enkelt at tolke. Der kan være et gammelt å-navn, *Nithla, i spil – måske et navn på det vandløb, der adskiller Helsinge sogn fra Mårum sogn – eller, måske mere sandsynligt, et ældre navn på den noget større å, der i dag hedder Tinghuse Å. Det er muligt at opfatte stednavnet som en oprindelig indbyggerbetegnelse *nejlinger med betydningen 'beboerne ved åen *Nithla'. Forleddet i Børstingerød regnes eksempelvis for at være en indbyggerbetegnelse afledt af ordet børste, *børstinger, og måske sigtede betegnelsen til et folk med særlig stridt hår, som boede her.

Stednavne på -hēm og -um

Stednavne som oprindelige havde endelsen -hēm (udtales heem, da vokalen er lang) er i skrift faldet sammen med stednavne med endelsen -um, og ofte er det vanskeligt at skelne. Det gælder dog pga. bestemte omlydsforhold ikke de få eksempler fra Nordsjælland. Ordet glda. hēm er det samme ord som nudansk hjem. Stednavneelementets betydning var dog snarest 'ejendom, bebyggelse'. Stednavne på -hēm blev dannet i perioden fra ca. 250-800. På Frederiksværk-egnen ligger landsbyen Kregme [(ca. 1175) Crækym, (1321-23) Kræghom], der udtalemæssigt [krajme] nok har udfordret mange. Til Kregme kirke, hvis kirketårn fra 1500-tallet så at sige vender forkert, er der knyttet en række sagn, og i forbindelse med vinterens foredrag lærte nærværende forfatter, at et af disse er knyttet til

stednavnet. På kirkens hjemmeside nævnes netop dette sagn, og selvom det påpeges, at navnet er ældre end tårnet, dvæles der ved stednavnets betydning: Det sættes i forbindelse med ordene glda. krøgh 'krog' og glda. krøghe 'krumbøje'. Det er ikke præcis disse ord, der indgår i navnet, men der er noget om snakken. Den ældste kildeforms Cræk- kan bedst modsvare et glda. ord *kræk, men et sådan kendes ikke fra danske middelaldertekster. Fra jyske og norske dialektmål kendes imidlertid et sådant ord, jy. kræg 'klodset person' og no. krek 'kryb, vantrivning'. Af ordene ses i øvrigt den danske svækkelse af k-lyd til g-lyd. Det er muligt, at stednavnelementet glda. kræk havde betydningen 'krumning', og det er da mest oplagt at pege på beliggenheden ved en af Arresøens karakteristiske bugtninger. Alternativt kan betydningen 'vantrivning' sigte til dårlige jorder, hvor planter ikke trives. Mårum [(1231) Martheme] er også sammensat med -hēm. Udtaleoptegnelser viser, at det har været udtalt [mårme] svaren-

de til udtalen af Kregme. Forleddet er glda. marth 'skov', og her har betydningen af navnet altså været "bebyggelsen i/ved skoven". Ligeledes er Alme [(1231) Aleme] nord for Mårum sammensat med -hēm. Forleddet er træbetegnelsen al 'elletræ'.

Stednavnedannelser med hensynsfald flertalsendelsen -um stammer fra hele perioden fra jernalderen og indtil ca. 1250. I Nordsjælland findes kun Søsum [1329 Syosum] vest for Stenløse i denne kategori. Søsum afspejler en sammentrækning af ordet sø + hensynsfald flertalsformen af ordet hus, altså egentlig *Søhusum "i/ved husene ved søen". Søen, der sigtes til, er Søsum Østersø, som i slutningen af 1700-tallet blev tørlagt for at skaffe mere landsbrugsjord.

Stednavne på -sted

Mange danske bebyggelsesnavne har efterledet -sted. På trods af at ordet sted er velkendt i dansk, er betydningen af stednavnelementet omdiskuteret. Rimeligvis er grundbetydningen dog 'areal til bebyggelse, bebyggelsessted'. Stednavne på -sted er dannet i perioden fra ca. 400-850, dvs. i nogenlunde samme periode som navne på -lev. På Frederiksværk-egnen findes Nordsjællands eneste ægte stednavn på -sted, nemlig Ølsted [(1252) Ølstæde]. Forleddet kan faktisk være identisk med drikken øl. Der findes dog et terrænbetegnende ord og stednavneelement, glda. øl 'rem, langstrakt formation', som også kan være - og måske snarest er - forklaringen. Andre navne på -sted er senere dannelser som rimeligvis Hundested [Markbogen 1682 Hundersted] og Hellested Huse, der er opkaldt efter Hellested ved Karise i 1800-tallet. Andre navne igen er opstået ved omdannelse, f.eks. Græsted [(1299) Gresholte], der oprindeligt er sammensat med --holt 'lille skov'. Se afsnittet om stednavne på -holt.

Stednavne på -by

Danske stednavne på -by knyttes typisk til vikingetiden ikke mindst fordi, der er et vist sammenfald mellem navne på -by i Danelagen og Danmark. Der er imidlertid stor alderspredning, og stednavne på -by kan være dannet fra vikingetidens spæde begyndelse omkring 700 og helt frem til moderne tid. Betydningen af stednavneelementet er 'landsby'. Forledskategorierne er mange: Forled som betegner terræn findes i Valby [(1241) Valby] der indeholder ordet glda. wall 'slette', i Dalby [1334 Dalby], hvor forleddet er ordet dal 'sænkning' og i Ørby [(1285) Ørby] som er sammensat med ordet glda. ør(e) 'grus, gruset strandbred', der indgår i mange danske stednavne også som efterled. Ord for bevoksning

indgår i navne som Risby [(1497 og 1499) Rysby], hvor forleddet er ordet ris 'krat' og i (Store og Lille) Lyngby [(ca. 1175) Liungbui], hvor forleddet er plantebetegnelsen lyng. Retningsangivende ord indgår i f.eks. Sønderby, Vestby og Østby, navne som traditionelt op-

fattes som relativt senere dannelser.

Under foredraget i Frederiksværks kirkes sognegård blev navnet Melby, båret af en bebyggelsen nordvest for Frederiksværk, diskuteret. Den ældste form er (1302) Medelby. Enkelte stednavne med forleddet Mel- er sammensat med ordet glda. *mel 'sandbanke, grusbanke'. På Bornholm gælder det landsbynavnet Melsted ved Gudhjem. Rent topografisk giver en sådan betydning god mening for Frederiksværk-egnens Melby, men ordet glda. *mel kan ikke have en ældre form med -th-/

-d-. Derfor forklares forleddet som ordet glda. mæthal 'noget som er midt i eller imellem'. Dette ord indgår også i andre danske Melby-navne (et på Vestsjælland, et i Sønderjylland samt tre på Fyn). Det er dog ikke soleklart, hvilke lokaliteter navnet Melby ved Frederiksværk er orienteret efter.

Nogle navne på -by har elementer som forled, der peger på hvad man kan kalde menneskelig aktivitet, f.eks. Huseby [1211-14 Huseby]. Forleddet er sådan set bare ordet hus 'hus, beboelse', men i ældre stednavne kan betydningen eventuelt være 'kongsgård, embedsbolig'. I navnet Tjæreby [(1137-1177) Therbi, (1159-81) Tiæræby] kan (det noget uafklarede) forled tjære – sigte til produktion af tjære eller måske harpiks. Danske stednavne på -by indeholder i øvrigt kun sjældent personnavne som forled.

Stednavne på -toft

Stednavneelementet -toft betyder 'areal uddraget det almindelige landsbyfællesskab'. Navne af denne type dateres til vikingetid og middelalder, ca. 750-1300. De tre nordsjællandske eksempler har flertalsformen -tofte som efterled: Navnet Åtofte (gård) syd for Gilleleje, som dog er sparsomt og usikkert overleveret, har rimeligvis navn efter beliggenheden ved åen. Navnet Evetofte [1366 Ywetoftæ] indeholder som forled formentlig ordet glda. *æfia, der kendes som dialektordet evje eller eve. Betydningen har med tilløb og afløb af vand at gøre; en strækning (ved kysten), der overflydes ved flod, men ligger tør ved ebbe, kaldtes eksempelvis en eve.

Forleddet i Fredtofte har ikke med naturforhold at gøre, da der er tale om samme ord som nudansk fred. Navnet betyder måske "bebyggelsesarealerne om hvilke, der er (retslig) enighed".

Stednavne på -torp

Stednavne sammensat med ordet -torp 'udflytterbebyggelse' er den langt mest frekvente daterbare navnetype i Danmark. I det nuværende Danmark alene findes omkring 3000 navne på -torp. I dag kender vi dem som stednavne på -rup, -strup og -drup, og nogle steder er endelsen udviklet til -terp. Det usammensatte Torp findes også, jf. Torpmagle og Torplille på Halsnæs. Stednavne på -torp er dannet i vikingetid og middelalder ca. 800-1300. Man kan typisk se, at -torp-navne afspejler den sidste etape af den historiske landsbyanlæggelse på perifere og mindre frugtbare jorder. På Frederiksværk-egnen kan man f.eks. se en tæthed i navnetypen på Hals-

næs og i den nordligste del af Nordsjælland.

I navne på -torp ses mange forskellige forledstyper, og en del er umiddelbart genkendelige ord, f.eks. sø i Sørup [(1158-60) Sedorph], stok i Stokkerup [ca. 1500 Stockeropp], drag 'smallere landtange' i Dragstrup [ca. 1520 Dracstrup]. I stednavnet Knardrup [(1250) Knarræthorp] er forleddet flertal af ordet glda. knarr, en bestemt skibstype, og i navnet på en forsvundet landsby i Torup sogn, Fornerup, er forleddet ordet glda. forn 'gammel'.

Man har i tidligere forskning været tilbøjelig til at ville se personnavne som forled i langt de fleste -torp-navne. I dag regner man med, at ca. halvdelen har personnavne som forled. Mange af disse kendes fra vikingetidens runeindskrifter og fra tidlige middelalderlige kilder. I Soderup gemmer sig mandsnavnet glda. Sōti kendt som navnet på en mand, der ristede runer i begyndelsen af 900-tallet. Det nævnte Torup i Torup sogn [1320 Touæthorp] indeholder som forled mandnavnet glda. Tōfi, der ligeledes kendes fra runeindskrifter. I Grimstrup [(1454) Grymstorp] er forleddet mandsnavnet glda. Grīm, der oprindelig har betydet 'bærer af ansigtsmaske'. Det er dog tvivlsomt, om den betydning kan knyttes til personen, der anlagde Grimstrup.

Erhvervsbetegnelser som smed i Smidstrup [ca. 1500 Smedstorrp] og bonde i Bonderup [1582-83 Bunnderup] ved Gilleleje er almindeligt forekommende. I begge tilfælde kan forleddet også være det tilsvarende mandstilnavn. I et navn som Svenstrup [(før 1200) Swenstorp] kan det heller ikke afgøres, om forleddet er ordet svend 'fri mand i anden mands tjeneste' eller det dertil svarende mandsnavn Svend.

I forbindelse med foredraget i Frederiksværk blev der spurgt til stednavnet Skotterup. Navnet er tidligst nævnt i markbogen 1681 og må derfor antages at være en ret ung navnedannelse. Forleddet kan være folkebetegnelsen skotte, og der var faktisk skotter i Helsingør allerede i middelalderen. Der kan dog også være tale om et persontilnavn Skotte. Hvilke skotter, eller om hvorfor en person skulle få sig et sådant tilnavn, fortæller stednavnet under alle omstændigheder ikke.

Relativt frekvent i navne på -torp er ord, som er indkommet i dansk med kristendommen, fx munk i Munkerup [1582 Munnckerup] og bisp i Bistrup [1370-80 Biisthorp]. Dertil kommer en række kristne personnavne. Da skikken at antage kristne navne ikke for alvor slog igennem uden for kongemagt og gejstlighed før i højmiddelalderen, er det nok rimeligt at datere denne type til den egentlige middelalder, dvs. fra slutningen af 1000-tallet og frem. I Nordsjælland findes f.eks. Mortenstrup [1370-80 Martinstorp], Jonstrup [1458 Ionstrup] og Bendstrup [ca. 1525 Benttstrop].

Stednavne på -rød

Bag endelsen -rød ligger ordet rud, glda. ruth, 'rydning'. Dette ord fik i den nordøstsjællandske dialekt ø-udtale. Navnetypen har stor udbredelse i området og vidner om bebyggelser anlagt i skovryddede områder. Navne på -rød er dannet i vikingetiden fra ca. 900 og frem til sen middelalder ca. 1500. Forledstyperne kan være personnavne som i Avderød [(1164-78) Autheruth], hvor forleddet er mandsnavnet glda. Aghwith. Som for navne på torp- var det formentlig den person, som stod for rydning og anlæggelse af landsby, der navngav bebyggelsen efter sig selv. Andre -rød-navne fortæller om, hvad der blev ryddet. Allerød [1260 Alryth] har forleddet al

'elletræ' og Birkerød [(1307) Birckeryth] har ordet birk 'birketræ' som forled. Der kan være tale om dyrebetegnelser som i Ullerød i henholdsvis Karlebo [(1158-60) Vlfruth] og Tjæreby [(1178) Wluerøth] sogne. Forleddet er i begge tilfælde dyrebetegnelsen ulv, og navnene vidner om, at der levede ulve der, hvor der blev ryddet. Horserød forbindes i dag med et statsfængsel, men navnet fortæller om en rydning med heste, for forleddet er en flertalsform af ordet hors 'hest'. Om rydningernes form og størrelse vidner navne som f.eks. Brederød, hvor forleddet er ordet bred og Lillerød [(1321-23) Litlæruth] med forleddet lille. Skærød er formentlig sammensat med ordet glda. skēth, der har en grundbetydning 'kløvet træ'. Som stednavneelement kan betydningen 'grænse' være i spil, da Skærød ligger på grænsen mellem Annisse og Helsinge sogne. Vinderød [1370-80 Vindæruth] nord for Frederiksværk kan indeholde folkeslagsnavnet vender eller et mandsnavn glda. Windi.

Navne på -holt

Stednavneelementet -holt (og -holte) betyder 'lille skov'. Efterleddet er ofte omdannet til -elte, hvorfor koncentration af navne på -holt i Nordsjælland er større, end man umiddelbart får indtryk af. Navnetypen hører til samme periode som navne på -rød og vidner også om skov og kratbevoksning. De fleste forled i de nordsjællandske navne har i bredeste forstand med naturen ved skoven at gøre, f.eks. Lønholt [1348 Lønholte] hvor forleddet er træbetegnelsen løn 'ahorn'. Borelte [ca. 1515 Borolte] har formentligt plantebetegnelsen 'burre' som forled. Grønholt [(1158-60) Grønholt] har farveordet grøn som forled, mens Lerelte (forvundet bebyggelse i Lillerød sogn) [(1284), ca. 1370 Leerholtæ] har ordet ler som forled og Stenholt [(1158-60) Steinholt, Stenholt] har ordet sten som forled. Form og formationer afspejles i ord som stavn i Stavnsholt [ca. 1370 Stafnsholtæ], og høj (glda. høgh) i Høvelte [1346 Høholt]. Ordet hammer 'stenet bakke eller høj' indgår i Hammersholt [(1308) Hamersholt]. Ordet høg (rovfuglen) indgår som forled i Højelte [1470 Hogholth]. Også ord for bygninger kan indgå som forled, f.eks. kirke i Kirkelte [(1285) Kirkiiholt]. Nogle -holt-navne har personnavne som forled, f.eks. Udsholt [(1222) Wtsolth] som formodes at have mandsnavnet glda. Ūgot som forled, Toelt [(efter 1178) Toteholt] som har mandsnavnet glda. Tōti som forled og Ørsholt [1550 Ørsholther] der normalt antages at indeholde mandsnavnet glda. Øthær.

Stednavne og magtens kerne

Med en anden indgangsvinkel kan man betragte stednavne, som indeholder bestemte ord som forled. Det kunne f.eks. være ord, som har med hedensk religion at gøre. Stednavne med sådant indhold må være dannet i vikingetiden eller før. Navne af den type er f.eks. Tibirke, Tisvilde og Tikøb, der alle indeholder gudenavnet Tyr (glda. Tī). I navnet Onsved [(1085) Othense] indgår gudenavnet Odin, mens Nærum [1186 Niartharum] har gudenavnet Njord som forled. Visse navne knyttes traditionelt til magtcentre, som de ovennævnte Huseby og Nørre Herlev. Også Karlebo [(1231) karlæbothæ] kan teoretisk indskrives i den kontekst. Forleddet er ejefald flertal af ordet karl og efterleddet er ordet bod. Navnet betyder altså "karlenes boder". Sådanne karle kan muligvis have været knyttet til militærvæsen, men ordet karl betyder egentlig bare 'mand'. Stednavnet Saltrup kan også forbindes med en elitær bosættelse. Forleddet er ordet sal, der i gamle stednavne sigter til en bygning af helt særlig karakter, måske et gudehus, en

hal eller en stormandsgård.

Afslutning

Måske var de gode til øl i Ølsted. Vi ved ikke om de var grimme i Grimstrup, men der var i hvert fald en, der hed Grim. Præcis hvad der ligger bag navnet Kregme kan ikke siges sikkert. Nej, stednavne fortæller ikke alt, men letter lidt på sløret. I det foregående er de fleste daterbare typer af ældre bebyggelsesnavne præsenteret og eksemplificeret. De viser dog kun en lille del af billedet. Et hvilket som helst stednavn kan udforskes – fra det ældste å-navn til det yngste butiksnavn. Hvor der er mennesker, er der navne. Det er bare at gå i gang.

Rikke Steenholt Olesen

Veje til mere viden

Bøger:

Dansk stednavneleksikon. Forfattet af professor Bent Jørgensen. Gyldendals røde ordbøger. En let tilgængelig håndbog med tolkninger af alle danske byers navne. Bogen indeholder desuden et bredt udvalg af navne på andre lokaliteter, f.eks. farvande og områder.

Danmarks Stednavne er en trykt bogserie udgivet af Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut. Værket består pr. 2013 af 25 bind, og ca. 2/3 dele af Danmark er dækket ind. Et kort over dækningsgraden kan ses på adressen: nfi.ku.dk/publikationer/trykte_serier/danmarks_stednavne/

Vore Stednavne. 2. udgave 1965. Forfattet af Kristian Hald. Bred introduktion til stednavneforskning, stednavnetyper og tolkning af stednavne.

Internettet:

Generel information om navneforskning findes på formidlingssiden navn.ku.dk. Her kan man blandt andet se en tidslinje over danske stednavnetyper navn.ku.dk/stednavne/hvorgamle/

Databasen *Danmarks Stednavne* indeholder mere end 150.000 opslag. Den bygger på digitalisering af den trykte serie og en database over uudgivne middelalderlige bebyggelsesnavne i Danmark. Til databasen er knyttet en kortvisning i Google Maps. Her er det muligt at generere udbredelseskort. Databasen tilgås på adressen: danmarksstednavne.navneforskning.ku.dk/

Matrikelkort og andre historiske kort er frit tilgængelige på Geodatastyrelsens hjemmeside under menuen "Se på kort" (gst.dk/Sepaakort/).

Stednavneudvalgets hjemmeside: stednavneudvalget.ku.dk. Stednavneudvalgets tager sig primært af retstavning af stednavne.

Spørgsmål om sted- og personnavne, som ikke umiddelbart kan besvares ved hjælp af ovenstående bøger og hjemmesider, kan e-mailes til Nordisk Forskningsinstitut på adressen navneforskning@hum.ku.dk.

Hvad kirkeskibet fortalte
i Ølsted Kirke

Carl Ove Jensen, landbohistoriker og kirkeværge, fortæller om kirkens og om kirkeskibets historie

Lidt historie

I forbindelse med indvendig kalkning af Ølsted Kirke i juni 2012, blev kirken ryddet for alt løst inventar, og således blev også kirkeskibet taget ned. Skibet er en model af "Dannebrog II" af i alt 4 i rækken af Den danske Flådes skibe, der bærer dette smukke navn.

Linieskibet "Dannebrog" er en tremastet fuldrigger – eller fuldskib med 60 kanoner, 24 pundige, i 2 lag inclusive 8 på bakken og 2 agter.

Det andet "Dannebrog", der blev bygget på Holmen i 1770 og søsat i 1772, forliste 2 år efter, blev repareret og søsat igen. Under slaget på Reden den 2. april 1801, blev det skudt i brand, hvorefter det gik på grund og udbrændte. Kommandør – senere admiral Olfert Fischer, der havde kommandoen over hele flotillen fra "Dannebrog", blev overført til et andet skib.

Restaureringen

Efter at have hængt i en lang årrække under hvælvingerne, trængte modellen til en kærlig hånd – og ikke mindst en grundig rengøring. Menighedsrådets daværende formand, Torsten Schnieber, tog kontakt med Holmens Modelbyggerlaug, der så sendte en af deres dygtige modelbyggere, Niels Buhl til Ølsted. Efter en tur med vatpinde og lignende fik han også styr på rigningen og en brækket rå.

Dokumentet

På bakken – den forhøjede del af dækket agterskibs – var der en luge, som kunne åbnes, og her kom overraskelsen, idet der herunder lå en sammenfoldet kuvert, indeholdende et foliodokument med en utrolig smuk håndskrift. Kapitalbogstaverne var der gjort særdeles meget ud af – de var tegnede og udfyldt med rød farve.

Dokumentet er signeret 18.-6.-1953 Rich Nielsen.

Først er der 2 vers med religiøst maritimt indhold, det ene af Kingo, det andet af Landstad. Derefter følger en kort beskrivelse af skibet, og at det er skænket og ophængt i anledning af kirkens 800 års jubilæum. Herefter følger en omtale af modelbyggeren og den tid, han anvendte på arbejdet, men der nævnes intet om, hvem der har doneret modellen.

På bagsiden har pastor Johannes Due-Hansen, daværende sognepræst i Kregme-Ølsted Pastorat, anbragt pastoratets embedsstempel, samt anført datoen for ophængningen, nemlig 21. juni 1953 og sin underskrift.

Denne dato har nok været praktisk, da kirken den sommer var lukket i 5-6 måneder på grund af restaurering – maling af stoleinventar og kalkning m.m.

Jubilæet

Selve festgudstjenesten og fejringen af kirkens jubilæum fandt sted den 22. september samme år. Skibets lige ophængning under hvælvingerne kræver et højt stillads, og har derfor ikke kunnet finde sted samme dag. Festgudstjenesten og jubilæet blev fejret med manér ifølge et stort interwiev med pastor Due-Hansen i Frederiksborg Amts Avis. En procession bestående af biskop Fuglsang-Damgaard, provst Steenvinkel, pastor Due-Hansen samt 2 af Ølsteds tidligere sognepræster, pastor Emus-Jensen, Frederiksværk og pastor Koldhoff-Nielsen, Klemensker på Bornholm, udgik fra Ølsted Sogneskole og den halve kilometer til kirken.

Biskop Fuglsang-Damgaard var biskop over Københavns Stift, som pastoratet var underlagt indtil 1961, indtil det blev undergivet det nyoprettede Helsingør Stift.

Et Kirkeskib

Det har været utrolig spændende at være med til at finde et sådant dokument, der fortæller en historie, selvom den ikke er så ældgammel. Det jeg savner meget, er et navn på en eller flere givere af modellen. Det har ikke været muligt at spore dette ved henvendelser til Københavns Stift og Nationalmuseet.

Imidlertid står et kirkeskib i Kregme Kirkes sacresti. Dette skib er forsynet med en plade, som fortæller, at det er bygget af den samme modelbygger, som vi kender fra Ølsted. Måske er der mere viden at hente her.

Måske er forklaringen den nærliggende, at en eller flere privatpersoner er givere og har ønsket at være anonyme.

Da jeg i august 2012 holdt et foredrag i kirken for Frederiksværkegnens Historiske Forening, blev jeg spurgt om, hvorfor man havde kirkeskibe. Der findes ca. 1500 skibe i danske kirker, hvoraf de ca. 250 er fra før 1850. Man

ved ikke præcist hvorfor, men der er nogle spor.

Tilbage i den kristne kirkes skat "oldkirken", blev kirkebygningen ofte symboliseret som et skib og opfattedes som Sct. Peders skib. Noahs ark har sikkert også spillet en rolle, tillige med den førkristne forestilling om livet som en sejlads med døden som den endelige havn.

Kirkens autoriteter har på ingen måde lagt sig fast på, hvad skibet præcist symboliserer, så enhver kan – ud fra sine egne forestillinger tyde det, som man vil. Almindelig kendt er det, at kirkens hovedbygning kaldes for "skibet", hvadenten det er en landsbykirke eller den største katedral.

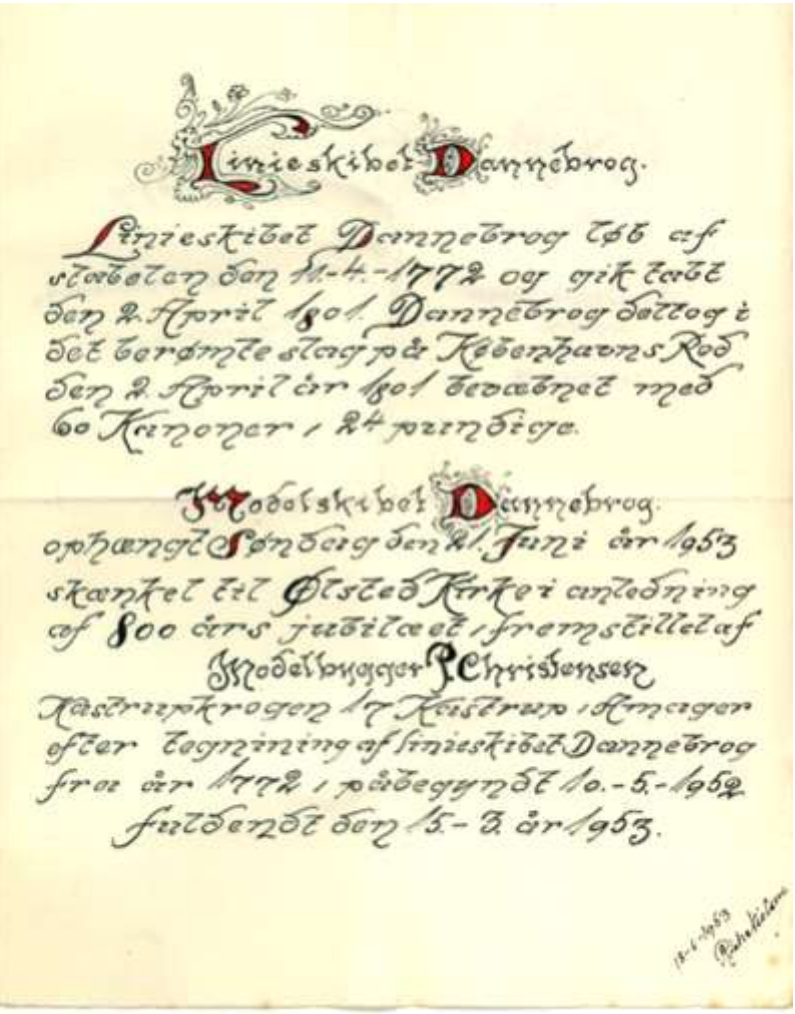
Votivgaver

Skikken med at give skibsmodeller som votivgaver til kirker i kystnære områder, kendes langt tilbage i katolsk til. Katolske søfarere afgav under havsnød et løfte til de himmelske magter om at give deres kirke en model af deres skib, hvis de kom frelst i land. Et sådant løfte kaldes et votum. Det er omdiskuteret, hvorvidt vore protestantiske kirkeskibsmodeller har noget med votivtanken at gøre. Skibe ophængt i 1500-årene og fremefter, er snarere udtryk for skibsfartens enorme fremgang. De kan snarere ses som søfolks standsgaver på linie med modeller i skipperlaugsstuer og i søfartsbyernes rådhuse. Der kan være andre måder at vise taknemmelighed på. Kirkeskibe er blevet en tradition – lige fra den beskedne fiskekutter over skoleskibene til de statelige orlogsskibe. Egentlig kan man undre sig over, at et krigsskib, skabt til destruktion, kan have noget at gøre i et kirkerum.

Sejlskibe

En anden kilde til undren er, at det næsten udelukkende drejer sig om sejlskibe. Damp- og motorskibe findes der kun ganske få eksempler på. De gør sig, med deres anderledes formede skrog og lave rejsning, ligesom ikke rigtigt i en kirke. Der er vel heller ikke et mere romantisk og stolt syn end en tremastet fuldrigger for fulde sejl, med eller uden kanoner – de var datidens højteknologi. Ølstedmodellen ses dog med underslåede sejl.

Dannebrog

Som nævnt i indledningen, er kirkeskibsmodellen i Ølsted en model af det andet "Dannebrog" i rækken af danske orlogsskibe med dette navn.

Det første "Dannebrog", bygget i 1692 som den første nybygning på Nyholm, var bestykket med 90 kanoner. Under kommando af Ivar Huitfeldt deltog hun i søslaget i Køge Bugt i 1710, men blev sprængt i luften. En model af dette skib er blevet udført af Holmens Modelbyggerlaug til Søværnets Operative Kommando i Århus i anledning den danske flådes 500 års jubilæum i 2010.

Det andet "Dannebrog" med 60 stk 24 pundige kanoner – Ølstedmodellen, blev, som nævnt i indledningen, bygget på Holmen i 1770, og mødte sin skæbne i Slaget på Reden 1801 under kommando af Olfert Fischer.

Det tredje "Dannebrog", bygget 1879, var en hjuldamper, som blev brugt som kongeskib, men blev ophugget i 1934.

Det fjerde "Dannebrog", bygget i 1932 og senere forlænget, er det kongeskib vi kender i dag.

Spodsbjerg
og Hundested

Søren Jessen fortæller fra en af foreningens mange ture i lokalområdet

Onsdag den 12 juni 2013 foretog foreningen en vandretur med udgangspunkt fra Spodsbjerg Fyr. Det er et utroligt smukt sted med vid udsigt over hav og land, hvilket ikke kan undre, da det hæver sig 34 meter over havet.

Før i tiden var farvandet ud for Spodsbjerg meget risikofyldt, og i tidens løb er mange skibe strandet her. Det fortælles, at Kikhavns beboere i gamle dage havde en god ekstraindtægt i forbindelse med disse strandinger; men at de ligefrem skulle have lokket skibe til at gå på grund ud for kysten er nok en skrøne, selv om navnet "Lokvejen" tyder på det modsatte!

I hvert fald har man helt fra 1845 forsøgt at sikre skibsfarten. Først med en lodret pæl med en påmonteret spejlglaslygte, senere med et egentligt fyr i 1865, sekskantet. Vi var så heldige, at vi fik lov til at komme op og nyde udsigten i det nuværende fyr fra 1907.

Vi fortsatte forbi mindevarden, der i 1936 blev rejst for Knud Rasmussen (1879-1933). Varden består af sten, som grønlænderne indsamlede efter hans død. Det siges, at der skal være én sten fra hver grønlandsk bygd, Knud Rasmussen har besøgt på sine rejser; men det er måske også et sagn på linje med de grønlandske sagn, han holdt så meget af? Det er i hvert fald betryggende at se, at varden er ved at blive restaureret efter de mange års påvirkning af blæst, regn og frost.

Tæt ved varden ligger det hus, hvor Knud Rasmussen opholdt sig, når han bl.a. skulle have fred og ro til at skrive sine bøger. Huset blev bygget under 1. verdenskrig, mens Knud Rasmussen deltog i en ekspedition langs med den nordgrønlandske kyst. Vi havde ikke mulighed for at komme ind i huset; men et besøg kan varmt anbefales, fordi husets indre efter en brand er forsøgt bragt tilbage til tiden, hvor Knud Rasmussen boede her.

Herfra er der ikke langt til Skansegården og Skansen. Skansegården er en af de 17 ejendomme, der efter fiskerlejet Kikhavns brand i 1795 blev flyttet ud på det vidtstrakte overdrev, Halds Orne. Vi så hovedbygningen, der tydeligt bærer præg af at have huset et fornemt pensionat i starten af 1900-tallet. Skansen blev bygget i forbindelse med krigen mod England 1807-14, og sammen med tilsvarende skanser ved Rørvig, Sølager og Kulhus skulle den forsvare indsejlingen til Isefjord og Roskilde Fjord. Ja, ikke mindst de betydningsfulde industrielle anlæg ved Frederiksværk, hvor der som bekendt blev produceret kanoner, krudt og kanoner.

Her i Hundested har vi altid været mere fredelige, og mens I støbte kanoner i Frederiksværk i 1700-tallet lavede vi i 1900-tallet motorer og propeller i den nu nedlagte Hundested Motor & Propeller Fabrik a/s længere nede af Skansevejen. Frem til lukningen i slutningen af 1990-erne blev det til alt i alt 2.512 motorer og 5.630 skruetøjer, og med over 100 ansatte, da produktionen var på sit højeste, var fabrikken Hundesteds vigtigste arbejdsplads. Nu er fabrikshallerne erstattet af nydelige beboelsesbygninger med en smuk udsigt over havet. Skulle I føle trang til en nostalgisk oplevelse, kan lyden af en ægte hundestedmotor høres på havnen, hvor en sådan er restaureret og udstillet.

Inden vi nåede havnen, så vi på to flotte, nyrestaurerede ejendomme i Nørregade, nemlig Lemches købmandsbutik og Warres skibsproviantering fra første tredjedel af 1900-tallet, hvor Hundested var inde i en rivende udvikling. Den førstnævnte bygning var længe truet af planer om nedrivning; men den overlevede heldigvis, og i dag står den sammen med Warres butik som en smuk afslutning på Nørregade.

Turen sluttede på Hundested Havn, der i 2012 fejrede 150-års jubilæum. På dette tidspunkt viste vejrguderne sig fra deres værste side med strid blæst og regn, så desværre blev afslutningen på turen lidt for brat; men måske kan havnen blive udgangspunkt for en anden tur? Hvis I ikke deltog i turen, håber jeg, at denne artikel måske kan give jer lyst til at følge i vores fodspor.

Søren Jessen

Lidt om Torup Kirke

Aftentur i august

Onsdag den 28. august gik foreningens tur til Torup Kirke, hvor vi blev modtaget af John Larsen, der både havde sat sig godt ind kirkens og i landsbyens historie. Der var omkring 30 deltagere på turen, der endnu en gang var en god oplevelse.

Landsbykirkerne rundt om Frederiksværk fortæller jo, at Halsnæs har været ganske godt befolket i mange hundrede år, før selve byen Frederiksværk blev »opfundet«, og som der står i den artikel, vi bringer her, er kirken faktisk opført på et gammelt kultsted. Mennesker har levet og mødtes her, længe før kristendommen kom her til landet. Teksten herunder er fra den folder, man som besøgende kan få udleveret.

Under et udgravningsarbejde på Torup Kirkegård for en del år siden stødte man på resterne af en kolossal, rund stensætning, indenfor hvilken der fandtes tydelige spor af aske – en omstændighed, der støttede den opfattelse blandt forskere, at navnet TORUP står i forbindelse med gudenavnet THOR. Andre mener imidlertid, at navnet skulle være afledt af TOWES-THORP (på nogle gamle kort kan man læse: TOVERUP).

Præstetavlen i Torup Kirke

I 1100-tallet opførtes på den gamle offerplads den kirke, der endnu står, og hvis ældste mure, som er en del af sydmuren omkring våbenhuset, stammer fra opførelsestiden. Endvidere er der på hver side af våbenhuset to oprindelige romanske vinduer.

Tårnet er fra omkring 1200, og på sydsiden ses en tilmuret indgang, ligesom der inde i tårnet er en indvendig trappeopgang, som ca. 300 år senere blev afløst af et udvendigt trappehus på nordsiden. Efter en brand blev tårnet delvist nyopført i 1839. Klokkerne er fra 1747 og 1866.

Indvendig ved det ene romanske vindue ses velbevarede kalkmalerier fra omkring 1250. De forestiller Hellig Olav og en af hans svende, samt uddrivelsen af paradiset. I koret er også antydet kalkmalerier, og over den tilmurede indgang i tårnrummet er der en frise fra den første periode.

Resterne af inventar fra den katolske tid, bl.a. en udskåret Madonna med barnet og en frise fra pulpituret, befinder sig i sideskibet.

Krucifikset er enestående i Nordeuropa. Ansigtet bærer semitiske træk. Under en restaurering fandt man i hovedskallen en seddel med kunstnerens navn samt årstallet for dets udførelse – 1320. Det har erstattet en tidligere altertavle, malet af Constantin Hansen, som forestiller Jesus, der velsigner de små børn.

Altertavlen er nu anbragt ved den gamle granitdøbefont, og det lille billede ved siden af er en skitse til barnet på armen.

Prædikestolen er fra 1620, bænkene fra 1627-28 og degnestolen, som nu står forrest i tårnrummet, er fra 1560. Dørene ved de forreste bænke i begge sider har fået fjernet flere lag maling og er ført tilbage til deres oprindelige udseende. Indgangsdøren er fra middelalderen og pengeblokken er fra 1629.

Alterkalken blev i 1651 fremstillet til Hillerød Kirke, men da denne kort forinden var blæst omkuld, kom kalken til Frederiksborg Slotskirke, og i 1720 blev der mageskifte mellem Slotskirken og Torup Kirke, idet den daværende alterkalk, som nu er i Frederiksborg Slotskirke, blev anset for at være for fin til Torup kirke.

Orlogsfregatten "NEPTUN" er i følge Kirkens protokol skænket af en af sognets fiskere i begyndelsen af 1800-tallet.

Tilbygningen mod nord er fra 1746. Den er opført af kongen til brug for ryttersoldaterne, som var stationeret i omegnen.

I østvæggen er indmuret en ligsten fra 1535 over Kirstine Skave og hendes søn, Niels Trolle, en bror til Herluf Trolle. Kong Frederik d. 2. mageskiftede med Niels Trolle, så denne fik Braade hovedgård (senere Holsteinsborg), og Halsnæs kom derved under kronen.

Kirken er blevet restaureret i 1950-erne, i 1971-72 og senest i 1987-88, hvor hele taget blev fornyet og sideskibets indvendige loft blev ført tilbage til sit oprindelige udseende. Desuden blev der udskiftet ca. 6000 sten samt et stort antal murankre i tårnet.

Kronprinsefamiliens amme

Af Flemming Bodensted

På Ramløse Sand boede Karen og Jørgen **Andersen, kaldet Ans'. Karen kom ved** tilfældets spil til at opholde sig meget ved det danske hof

Da enkedronning Louise, Frederik den Ottendes gemalinde, var død i 1926, og kisten var stillet ind i kapellet i Roskilde Domkirke, anbragtes størsteparten af de mange kranse på gulvet langs kapellets vægge. Kun familiekransene lå ved kisten. Blandt dem var der en med bånd, hvorpå der stod to ord: "Fra Ammen".

Den krans havde Karen Jørgen Ans' fra Ramløse Sand ved Frederiksværk sendt.

At Karen blev amme hos kronprinseparret, den senere kong Frederik den ottende og dronning Louise, gik således til:

Den 27. marts 1874 blev Jørgen Andersen og Karen gift. De stammede begge to fra Melby, og efter brylluppet fik de en lille landejendom på Ramløse Sand, ved Bækkebroen. Her boede de i al deres tid, og her nåede de at holde diamantbryllup i 1934 med 12 døtre, 12 svigersønner, og 19 børnebørn samlet om sig.

Jorden, der hørte til ejendommen, var ikke af den allerbedste. Den var sandet, og der var godt med lyng, så Jørgen Andersen måtte gå på arbejde ude samtidig med, at han passede sin lod hjemme. Så han kom på Krudtværket i Frederiksværk. Hver dag tog han den lange tur ind til byen om morgenen og den samme tur hjem om aftenen – med apostlenes heste naturligvis.

I ældre tider skete det ikke så sjældent, at en krudtmølle eksploderede, og engang, da en af møllerne var sprunget i luften, og en af arbejderne blev slået ihjel, var Jørgen Andersen den første, der kom til og fandt den døde. Det gjorde så stærkt indtryk på ham, at han bestemte sig til at holde op på krudtværket.

Jørgen og Karens første barn blev hjulpet til verden af jordemoderen i Skærød, og det var hende der skaffede Karen Andersen ind ved hoffet.

Den 17. februar 1875 fødtes kronprinseparrets ældste datter, Louise, den senere prinsesse af Schaunburg-Lippe. Der skulle skaffes en amme til hende, og da Skærød-jordemoderen kendte fru Hein, som var jordemoder på Amalienborg, anbefalede hun Karen fra Ramløse Sand.

På det tidspunkt, da Karen så at sige blev optaget i kronprinsens hjem, var den lille prins Christian, den senere kong Christian den Tiende, fire og et halvt år. Han var som bekendt født den 26. september 1870.

Venskabet, tør man godt sige, mellem Karen og den kongelige familie befæstedes gennem årene, og da prinsesse Ingeborg, (der blev gift med prins Carl af Sverige i 1897), fødtes den 2. august 1878, passede det sådan, at Karen Andersen også havde et spædbarn derhjemme. Og så rykkede hun atter ind på slottet som amme.

Også uden for de perioder, hvor der var brug for en amme, blev Karen inviteret til at besøge kronprinsefamilien, og hun har fortalt mange træk fra livet på Amalienborg.

Børnenes værelser lå i den øverste etage, og her boede Karen også, når hun var derinde. Kronprinsessen tog sig meget af sine børns opdragelse og undervisning. Hun lærte dem

selv at læse, og hun sang med dem. Tit skete det, at kronprinsessen om eftermiddagen sendte bud op til Karen, om hun ville komme ned, og så sad de to i en af salonerne og syede eller bare passiarede.

Kong Christian den niende og dronning Louise lærte Karen Andersen også at kende. Engang, da kronprinseparret var på rejse i Italien, boede Karen og børnene hos kongeparret i deres palæ. I det hele taget gjorde Karen Andersen mange bekendtskaber i den kongelige familie, hvis medlemmer alle satte stor pris på hende. Når der i årenes løb var konfirmationer, bryllupper eller begravelser på Amalienborg, kunne Karen altid være sikker på en invitation. Hun har mange gange været med de kongelige børn på udflugter og køreture med lakajer og tjenere på bukken.

Børnene hang ved Karen, også efter at de var blevet voksne, og prins Christian kom aldrig til Arresødallejren eller var på efterårsmanøvre i Nordsjælland, uden at han gæstede Karen Andersen og hendes mand på Ramløse Sand.

Efter at Jørgen Andersen var holdt op på krudtværket, anskaffede han og Karen sig en karrusel, i kompagniskab med Karens broder Rasmus – af de rigtige med kaner og flotte heste, og med den drog de ud ved fester og på markeder. Mange nulevende nordsjællændere har fået en karruseltur hos dem. Det blev for øvrigt kaldt »en Karen-Jørgen-Ans'« tur.

I dette hus boede familien Ans' med 13 børn!

Adskillige husker også stadig det kendte og afholdte ægtepar, som de så ud på deres gamle dage. Karen døde 85 år gammel den 25. november 1938, og Jørgen Andersen den 3. marts 1940. Han blev 78 år.

Halsnæsegnens naturhistorie

Da *Michael Houmark-Nielsen*, lektor, dr. scient fra Statens Naturhistoriske Museum, ved KU holdt sit spændende foredrag om *Halsnæsegnens naturhistorie*, blev nævnt en række titler på bøger og links til Internettet. Fremmødet var stort og spørgelysten enorm! Derfor bringer vi en liste over nogle af de værker, som Michael omtalte.

Houmark-Nielsen, M., Kjær, K. & Krüger, J. (2005): De seneste 150.000 år. Istidslandskabet og naturens udvikling. Geoviden 2005/2, 20 sider.

Geoviden er små hæfter, der udgives kvartalsvis om vekslende temaer inden for geologiens verden. I dette hæfte giver de tre forfattere en komprimeret oversigt over hændelserne i den seneste del af istiden og de landskaber, der blev resultatet. Forklaringerne er kortfattede, men flot illustrerede, og heftet giver dermed en fornem indgang til emnekredsen. Heftet er udsolgt, men kan hentes på nettet.

Milthers, V. (1935): Nordøstsjællands geologi. – Danmarks Geologiske Undersøgelser, V række, nr. 3. 2. omarbejdede udgave, 192 sider + 3 kort.

Skønt efterhånden gammel, er V. Milthers beskrivelse af Nordsjællands geologi stadig den primære samlede oversigt. Bogen indeholder et væld af detaljer og beskrivelser af lokaliteter, men desværre er værkets strukturelle opbygning uoverskuelig, og det er vanskeligt ud fra bogen at forstå de store liner i områdets geologi. Desuden bygger dannelsen af istidslandskabet på en model, som for længst er forladt. Bedst er det derfor, at benytte Nordøstsjællands Geologi som en håndbog i arbejdet med enkeltheder efter at den overordnede struktur er på plads. Så er der til gengæld megen viden at hente.

Schou, A. (1949): Atlas over Danmark. I Landskabsformerne. – Det kongelige danske geografiske Selskab. 160 sider bog + atlas i storformat.

Schous klassiske værk, der bl.a. indeholder flere figurer fra Halsnæs klinte- og klitkyster samt sandflugtsområdet på strandvoldssletten mellem Arresø og kysten.

Andersen, Lise & Wright, Beverley Vine (2012): Nødebohuse – i historiske glimt. – Hundested Lokalhistoriske Forening og Arkiv, 80 sider.

Smukt illustreret lille beretning, der beskriver først Nødebohuses tilblivelse og placering og dernæst går nærmere ind på nogle ejendomme. Nødebohuse er udflyttet fra Hald. Navnet Nødebo betyder et sted, hvor man sender kvæget hen: nøt = kvæg og boda = primitivt skur, hus, hvor f.eks. hyrder bor. Huse er en senere tilføjelse.

Der er langt flere litteraturhenvisninger, end der hér er plads til. Hvis medlemmerne udtrykker interesse herfor, vil vi lægge alle 4 sider af litteraturoversigten på historieforeningens netsted.

Foreningens arrangementer

Onsdag den 15. januar, kl. 19:30

Palæet -hus og mennesker

Museumsleder Frank Allan Rasmussen

I forbindelse med istandsættelsen af Palæet har vi kikket i arkiverne og fundet spændende nyt. Vi skal høre om Tscherningfamiliens liv og virke, som rakte langt ud over familieoverhovedets position som inspektør.
Vi skal også høre om familien Anker Heegaard. De satte deres umiskendelige præg på huset og Frederiksværk.

Onsdag den 19. februar, kl. 19:30

Den danske flådes største nederlag

Museumsinspektør Jørgen Dencker

I forbindelse med den Faste Forbindelse over Femern Bælt blev der fundet to store trævrag, som synes at stamme fra et søslag i 1644, hvor den danske flåde led et sviende nederlag til en svensk/hollandsk flåde: 14 ud af 17 skibe gik tabt.

Hør om de mange kanoner og øvrige genstande, der blev fundet og historien om de hollandske købmandsinteresser, der sikrede en svensk sejr i slaget.

Onsdag den 12. marts, kl. 19:30

Danmark og 1. verdenskrig

Lektor Carsten Due-Nielsen

Danmark blev ikke fundamentalt berørt af 1. Verdenskrig. Men krigen blev prøvestenen for den danske sikkerheds- og forsvarspolitik. I foredraget vil vi følge de forskellige opfattelser af forsvaret. Spørgsmålet er, hvilken indflydelse de danske militære foranstaltninger og udenrigspolitikken fik for landets skæbne under krigen.

Onsdag den 9. april, kl. 19:30

Generalforsamling og foredrag om Hesselø

Lektor Søren Jessen

Denne lille ø i Kattegat har en meget spændende historie. I flæng kan nævnes, at den var besat af englænderne under krigen 1807-14. Efter krigen overtog en kaperkaptajn øen frem til o. 1830. I perioden 1940-45 blev øen besat af tyskerne, derefter blev den et stridspunkt mellem Danmark og Sverige i 1983 for endelig at opnå ny berømmelse i 2003, hvor en ny ejer opførte ulovlige anlæg på øen.

Alle foredragsaftener er i Sognegården, Kirkegade 8 i Frederiksværk.

Arrangementerne er gratis – men du betaler for kaffe og kage – og tilmelding er ikke nødvendig. *Men kom i god tid, der er ofte trængsel!*

Vil du have mere at vide om arrangementerne kan du kontakte foreningen, Carl Jensen eller besøge foreningens hjemmeside eller skrive en mail. Oplysningerne finder du på side 2 her i bladet.

Museer og arkiver

Industrimuseet Frederiks Værk, Administration

Åbningstid: tirsdag-fredag kl. 10-14
www.indmus.dk
Torvet 18-20, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 72 06 05

Knud Rasmussens Hus

Vinterlukket til 28. marts
Knud Rasmussens vej 9
3390 Hundested
Tlf. 47 72 06 05

Frederiksværk Brandværnsmuseum

Åbningstid: Lørdag kl. 11-13 (eller efter aftale), Vognmandsgade 5

Hundested Lokalhistoriske Arkiv

Åbningstid: Mandag kl. 10-12 og torsdag kl. 16.30 -17.30
Nørregade 61 i Hundested (Biblioteket)

Krudtværket

Vinterlukket
Lige over for Nordtorvet i Frederiksværk

Arsenalet og Projektilmagasinet

Er lukket indtil videre

Sponsorer

Bog og Idé - Frederiksværk

Nordcentret, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 52 40 01

Danske Bank

Nørregade 6, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 76 70 00

Det Classenske Fideicommis

Tromnæs Alleen 2F, 4800 Nykøbing F.
tlf. 54 44 70 29

Entreprenør Poul Erik Andreasen

Møllevangsvej 103, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 74 78 09

Folkebibliotekerne Halsnæs

Torvet 41, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 78 41 00

Hans Holger Cykler

Vinderød Skov 3, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 72 23 23

Industrimuseet Frederiks Værk

Torvet 18-20, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 72 06 05

Kim Dencker Johansen Holding Aps

Hanehovedvej 187, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 72 25 83

Nordea Bank - Frederiksværk

Torvet 37, 3300 Frederiksværk
tlf. 47 72 24 11

Tømrermester Egon Bech A/s

Krudtværksalleen 21 B
3300 Frederiksværk

Vejby – Tibirke Selskabet

v/ Chr. Friis
Postbox 21, 3220 Tisvildeleje

Winther A/S, Snedker- og Tømrermestre

Jernbanegade 5 , 3300 Frederiksværk
tlf. 47 72 02 02, 20 21 02 02